

СОЦІАЛЬНА АПАТІЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ У КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО

У статті проаналізовано співвідношення між соціальною апатією і соціальною активністю через призму досліджень В. Липинського. Особлива увага в дослідженні зосереджена на виявленні розуміння мислителем впливу діяльності національної аристократії на стани соціальної активності і соціальної аномії в українському суспільстві.

У сучасному постіндустріальному суспільстві стан соціальної апатії властивий для більшості його членів. Парадоксальним є те, що нівеляція і деградація індивідуальної і суспільної волі припадає якраз на другу половину ХХ ст., коли джерелом соціальної апатії став швидкий темп життя. Людина, не встигаючи сприйняти величезну кількість інформації, потрапляє у стан розгубленості, а з часом і байдужості. Соціальна апатія поглиблюється й через кризу релігійної, політичної й культурної самоідентифікації в умовах засилля масової культури і впровадження елементів політики мультикультуралізму. Власне, вихід зі стану соціальної апатії й віднайдення нових джерел актуалізації соціальної активності є одним із основних завдань людства на сучасному етапі.

У вітчизняній соціогуманітаристиці проблема соціальної апатії актуалізується в умовах перманентної політичної, соціально-економічної й світоглядної кризи, посилення не тільки політичної нестабільності, а й прямої загрози територіальній цілісності України. В умовах псевдodemократії в українському суспільстві людина дедалі більше переконується в неможливості змінити соціальну дійсність та в безперспективності власної активної участі в громадсько-політичному житті.

Проблема апатії на індивідуальному і суспільному рівнях стала предметом дослідження ще в античній філософії. Наприклад, Платон розглядає апатію як здатність людини протистояти афектам, бажанням і пристрастям. В елліністично-римську епоху у стоїчній філософії (Зенон Кітійонський, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій) апатія інтерпретувалася як провідна доброчесність і спосіб адаптації людини до мінливої соціальної дійсності. Таке розуміння соціальної апатії характерне й для ранньохристиянської етики. У ній апатія тлумачиться як втілення божественного осяяння, ознака святості та божественної мудрості.

Соціальна апатія стала предметом особливої зацікавленості в західній філософській думці ХХ ст. У її межах сформувалися різні підходи до розуміння цього феномена. Основою соціальної апатії, згідно з деякими з

них, є нівеляція провідної ролі ідеології в сучасних державах та руйнування традиційних соціальних інститутів (Д. Белл, А. Камю, Ч. Міллз), проблема "щасливої апатії" як перенасичення інформацією і матеріальними благами (Н. Еліазоф, Ч. Міллз), соціальної апатії як невід'ємної ознаки масового суспільства (Г. Блумер, Ж. Бодріяр, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет). Особливої значущості в дослідженні соціальної апатії набуває й філософія психоаналізу, у межах якої обґрунтовувалася позиція ілюзорності феномена волі в соціальній активності (З. Фрейд). Саме під впливом філософії психоаналізу поняття "воля", "свобода волі", "сила волі" опинилися поза сферою наукових дискусій або вживалися як такі, що втратили актуальність. Це дало підстави Л. Фарберу та Р. Мею назвати ХХ ст. епохою слабоволлі й соціальної апатії, зумовленої потужними соціальними катаклізмами й війнами.

Натомість до позиції розуміння розриву між інтенціональними станами свідомості як основи соціальної апатії схилялися В. Джемс, Ф. Ніцше, Дж. Серль. Згідно з нею, людина, перебуваючи тривалий час у стані хитання та нерішучості, не здатна прийняти будь-які рішення. Як наслідок значна їх кількість постають як "рішення без зусиль". І лише у незначній кількості випадків людина усвідомлює актуалізацію вольового начала під час визначення напрямку діяльності. Надмірна раціоналізація і прагматизація під час осягнення сутності речей на основі різних інтенціональних станів призводить до соціальної апатії, адже людина усвідомлює, що нічого не здатна змінити у вічній сутності речей. У такому розумінні якщо "діонісійська людина", не потопавши у раціональних способах пізнання, буваючи, воюючи і перетворюючи, постає носієм соціальної активності, то "аполлонівська людина", дійшовши до пізнання сутності речей, приречена на соціальну апатію.

У російській філософії феномен соціальної апатії став предметом дослідження Р. Кадиржанова, Г. Кертмана, І. Клямкіна, Т. Кутковец, Ю. Набок, В. Федотової, І. Ясавеєва, у працях яких апатія розглядається у контексті її зростання в умовах перехідних посттоталітарних суспільств та зростаючої маргіналізації соціуму. В українській філософії до дослідження вказаної проблематики зверталися В. Липинський, Д. Донцов, О. Івченко, Є. Головаха, Н. Паніна, В. Лях, В. Рябченко та ін. Особливої значущості в контексті дослідження зв'язку соціальної апатії і феномена безволлі в українському суспільстві, насамперед у середовищі політичної еліти, набувають праці В. Липинського.

Аналіз розуміння соціальної апатії в інтерпретації В. Липинського завбачує необхідність визначення поняття "соціальна апатія". У нашому дослідженні ми виходимо з розуміння соціальної апатії як "стану особистості або соціальної групи, який характеризується цілковитою байдужістю, соціальною і психологічною пасивністю, повною або

частковою втратою інтересу до соціальної дійсності, байдужістю до процесів і явищ, які відбуваються, послабленням інтересів і спонукань до діяльності" [1]. За тривалістю вона може бути довготривалою або короткочасною. Довготривала апатія здатна переходити у стан апатичності як стійку властивість суб'єкта. Стан тривалої соціальної апатії індивіда або соціальної групи притаманний авторитарним і тоталітарним спільнотам, де відбувається нівеляція й профанація основних прав і свобод громадян.

На противагу соціальній апатії соціальна активність постає основою трансформації життєвого простору людини. З усіх можливих напрямків розвитку суб'єкт соціальної активності обирає лише той, який розгортається у системі практичного освоєння світу. Соціальна активність проявляється через вольову спрямованість суб'єкта на трансформацію соціального буття на індивідуальному і суспільному рівнях, через вибір ним оптимальних варіантів соціальних перетворень у певному просторово-часовому вимірі суспільного буття. Соціальна активність постає ціннісним способом моделювання, структурування й здійснення діяльності. Надаючи узгодженості індивідуальній активності з соціальними нормами і формами суспільної діяльності, особистість стає суб'єктом суспільної активності.

Водночас у дослідженні ми опираємось на теоретико-методологічну позицію, за якою соціальна апатія, окрім деструктивних ознак, може мати й конструктивний характер. Це пов'язано з тим, що соціальна апатія є необхідною формою соціальної буттєвості, своєрідним способом адаптації індивіда й соціальної групи до природних і суспільних викликів. Показовим щодо цього є розвиток китайського та індійського суспільств. Існуючи на основі тисячолітнього функціонування закритої сільської общини з високим ступенем соціальної апатії щодо зовнішньої сфери, ці цивілізації збереглися протягом щонайменше трьох тисячоліть. Натомість надмірне виділення енергії під час соціальної активності часто призводить до виснаження соціального організму й занепаду суспільства.

Подібні тенденції простежуються і на індивідуальному рівні буття. З одного боку, надмірна актуалізація вольових зусиль призводить до надактивної соціальної позиції. З цього приводу прикметною є діяльність пасіонарних особистостей типу Олександра Македонського, Юлія Цезаря, Жанни д'Арк, Наполеона та ін. На відміну від більшості членів суспільства, вкинутих у стан соціальної апатії, героїчні особистості, напружуючи волю, здатні протистояти зовнішньому тиску. Для "героїчної душі", за В. Джемсом, стан або предмет також є жахливими, несприятливими, несумісними, але вона, якщо це необхідно, здатна на них дивитись, не втрачаючи самовладання [2, с. 363]. Саме в героїчній особистості світ отримує рівноцінного суперника, діяльність якого

опирається на внутрішню силу волі. З другого боку, тривале перебування у стані героїзму зумовлює фізичне і духовне виснаження людини та її передчасну смерть. Тому такого типу особистості є достатньо рідкісним явищем, а основна маса людей перебуває зазвичай у стані перманентної соціальної апатії.

Проблематика виявлення соціальної апатії і соціальної активності у діяльності української політичної еліти розкривається В. Липинським у визначенні завдань у праці "Листи до братів-хліборобів...". У ній дослідник обґрунтував методи політичної організації щодо здійснення своїх завдань тією "активною частиною хліборобського класу, що має волю (хотіння) творити і організовувати українське національне життя" [3, с. 113].

Становлення української державності мислитель пов'язує з актуалізацією вольових зусиль національної еліти. Саме внаслідок її діяльності може постати Україна, "яку своїм ірраціональним, стихійним хотінням сотворять люди, що увірувавши в свою Україну, матимуть силу і матимуть уміння, свою волю, своє хотіння тієї України перевести ділами в життя" [3, с. 114]. Більше того, лише реальні результати вольової активності творчої меншості покажуть, яка з політичних теорій правдива, а яка за усієї її раціональності, логічності й науковості – хибна.

На шляху становлення державності, на думку дослідника, найбільш деструктивну роль відіграє соціальна апатія. У цьому стані соціальні спільноти, передусім нації, можуть перебувати цілі століття, "аж поки в певний історичний момент частина цієї групи не усвідомить свого стихійного, досі неусвідомленого хотіння". Відтак колись пасивна група стає активною, а її хотіння до певного часу "неусвідомлене, стихійне й сліпе стає свідомим хотінням, свідомою волею, здатною творити діла" [3, с. 117].

У всі часи у складі кожної нації, за твердженням мислителя, є елементи "політично пасивні і елементи політично активні ... є люди вдачі войовничої, лицарської і люди вдачі пацифістичної, обивательської" [3, с. 137]. Політично активні верстви суспільства мають володіти певним рівнем волі до влади. Більше того "без стихійної волі до влади, до сили, до ризику, до самопожертви, до панування – не може повстати серед нації національна аристократія" [3, с. 137]. При цьому під національною аристократією мислитель розуміє групу найкращих в даний історичний момент людей, які є організаторами, правителями і керманічами.

Саме воління національної аристократії, за В. Липинським сприяє перетворенню стихійної пасивної маси в націю. Перетворення будь-якого пасивного національно несвідомого колективу "в організовану, свідому себе націю, і провід в творенні все нових організаційних форм громадського життя вже усвідомленої нації – виконує скрізь і завжди певна активна меншість" [3, с. 185–186]. Завдяки активності національної аристократії виробляються матеріальні й духовні цінності, які згодом

приймаються пасивною більшістю нації, перетворюючи її в єдиний свідомий соціальний організм.

У різні періоди існування, на думку В. Липинського, відношення між активною і пасивною частиною нації відрізняється. У процесі творчості активна меншість нації, з одного боку, використовує свої матеріальні й моральні сили, слабне й дегенерується. З другого боку, пасивна більшість, кинута в процес творчості могутнім поривом "старої" аристократії, починає виділяти з себе нові активні аристократичні елементи, які у "щасливих" націй поповнюють своєю кількістю, своєю матеріальною і моральною силою ряди старої аристократії [3, с. 199]. У випадку, коли не відбувається оновлення "старої" аристократії за рахунок нових вольових активних представників творчої меншості, такий національний організм приречений на деградацію.

Однак саме надмірна актуалізація вольових зусиль суб'єкта активності постає безпосередньою причиною соціальної апатії. Надмірна концентрація енергії індивіда і соціальної групи, на думку В. Липинського, з одного боку, "вичерпує енергію даної соціальної групи". Однак, з другого боку, саме значна розбіжність між образом-ідеалом і його здійсненням у реальному житті викликають зневіру і моменти слабкості [3, с. 120–121]. В обох випадках кризи волі відповідальність за соціальну апатію припадає, насамперед, на самих суб'єктів соціальної активності.

З цього приводу цікавими є міркування одного з найвідоміших мислителів ХХ ст. Х. Ортеги-і-Гассета. Він називав вказане століття епохою, коли людина почувала себе здатною досягнути чого завгодно, але не знала чого саме. Вона володіла усім, але лише не собою, вона заблукала у власному добробуті [4, с. 185]. У цьому світі було більше знань, технологій, однак найактуальніші проблеми людства залишилися і в ньому нерозв'язаними.

Ніби передчуваючи панування соціальної апатії у ХХ ст., В. Липинський називав причиною уникнення соціальної активності й схильність людини до надмірного теоретизування у процесі діяльності. Життєздатні народи або інші соціальні групи у періоди суспільних трансформацій цікавляться, на його думку, зазвичай двома речами: "зброєю і практикою, а не теорією віри" [3, с. 123]. Натомість надмірна раціоналізація вказує на часи занепаду вже існуючих організацій. Тому й не дивно, що вчення про можливість побудови "ідеальних держав" та "ідеальних суспільств" з'являються у часи занепаду "старих форм людської діяльності, витворених волею і силою попередніх поколінь".

При цьому проблематичність вольових зусиль полягає в тому, що в такій ситуації мова йде вже не про те, щоб щось вирішити і втілити це в життя, а про те, щоб вирішити, як прийняти рішення. За такого підходу під сумнів ставиться сама наявність волі в людини. У цих умовах

соціальна апатія співвідноситься з ситуацією світоглядного розриву між минулим і теперішнім у свідомості суб'єкта. Такий стан суспільства, в якому загально визнані цінності, норми, соціальні й моральні імперативи як універсальні регулятори соціальної поведінки відкидаються, а замість них ще не стверджуються нові, отримав назву аномії (Е. Дюркгейм). Унаслідок цього відбувається стихійне звернення до усталених зразків соціокультурного досвіду, що не тільки підштовхує суспільство до стану стагнації, а й часто продукує в ньому "ностальгію" за часами переслідувань і репресій.

У стані аномії індивіди й соціальні спільноти поступово звикають до репресій, насилля, утисків, переслідувань. Більше того, без подібної соціальної організації вони вже не уявляють власного майбутнього, поступово втрачаючи індивідуальну волю та ініціативу до будь-яких перетворень, стаючи пасивними гвинтиками тоталітарної системи. При цьому "завдяки зростаючій індіферентності й безсиллю громадян, роль урядів у перспективі обов'язково має зростати" [5, с. 251]. У зв'язку з цим очільники держави не тільки визначають суспільну волю й дух ініціативи, а й мають жорстко контролювати всі сфери суспільного життя. Як засвідчує розвиток радянської командної системи управління, зокрема в галузі економіки, така стратегія є згубною для розвитку суспільства, яке приречене на стагнацію в майбутньому.

Не тільки в тоталітарних, а й у посттоталітарних спільнотах аномія в суспільному житті є доволі поширеним явищем. Так, у сучасному українському суспільстві значна частина населення деморалізована неефективними псевдореформами у різних сферах соціального буття. Саме з цієї причини частина вітчизняного електорату постійно голосувала за політичні сили, які тяжіють до радянського минулого. Натомість іншу групу громадян, які "впевнені у власних можливостях змінити за нової моделі суспільства своє життя на краще і прагнуть рухатись вперед, після переконання у нездатності досягти цього демократичними засобами, тягне на екстремізм, пошук справедливого авторитету, який би швидко навів порядок і запровадив так довгоочікувану соціальну справедливість і рівність" [6]. Багато в чому подібні світоглядні орієнтації у посттоталітарних суспільствах визначають його готовність до сприйняття авторитарних методів управління.

У цілому, повноцінний імпульс суспільним перетворенням в інтерпретації В. Липинського дає суголосний вияв вольової активності окремих індивідів і соціальних спільнот. Натомість соціальна апатія як стан людини і соціальної спільноти характеризується байдужістю, соціальною і психологічною пасивністю, втратою інтересу до перетворень у соціальній дійсності. У сучасному суспільстві відсутність соціальної активності, небажання приймати рішення стали нормою існування

людини. При цьому передумовами посилення соціальної апатії в таких умовах стає виснаження внутрішніх матеріальних і духовних ресурсів соціуму, брак ефективної провідної верстви як суб'єкта перетворень, непомірний зовнішній тиск на соціум. Наростання соціальної апатії пов'язане і з перенасиченням сучасної людини матеріальними й духовними благами, величезним потоком інформації, з яким людина не здатна справитись. В українському суспільстві стан соціальної апатії поглиблюється не тільки низькими матеріальними доходами більшості громадян України, а й розчаруванням політиками та загрозою внутрішній і зовнішній безпеці країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Социология : энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко.— Мн. : Книжный Дом, 2003.— 1312 с.
2. Джемс В. Воля / Вильямъ Джемсъ // Джемсъ В. Научные основы психологи.— С.-Петербургъ : "С.-Петербургская Электротечания", Вознесенский пр., 53, 1902.— С. 328–364.
3. Липинський В. Повне зібрання творів. Архів. Студії : у 25 т.— Т. 6.— Кн. 1. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський.— Київ-Філадельфія : Видавництво Інституту східноєвропейських досліджень НАН України, 1995.— I–XLVIII; 1–470 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Ортега-и-Гассет Х. Камень и небо / Хосе Ортега-и-Гассет // М. : Грант, 2000.— С. 171–251.
5. Лебон Г. Психология толп / Гюстав Лебон // Психология толп.— М. : Изд-во "КСП+", 1998.— С. 15–256.
6. Рябченко В. І. Аномія в українському соціумі: соціально-філософський аспект проблеми / В. І. Рябченко // Мультиверсум. Філософський альманах.— К. : Центр духовної культури, 2006.— № 57.— С. 78–86.

Natalia Kowtun. Apatia socjalna w społeczeństwie współczesnym w kontekście filozofii W. Lipińskiego.

W artykule przeanalizowano stosunek między apatią a aktywnością socjalną przez pryzmat badań W. Lipińskiego. Szczególną uwagę w badaniu przydzielono wyjawianiu rozumienia myślicielem wpływu działalności arystokracji narodowej na stany aktywności i apatii socjalnej w ukraińskim społeczeństwie.

Nataliia Kowtun. Social Apathy in Contemporary Society in the Context of V. Lypynskiy's Philosophy.

In the article the correlation between social apathy and social activity in V. Lypynskiy's research works is analyzed. In the research work the influence of national aristocracy's activity on the states of social activity and social anomie in the Ukrainian society is emphasized.